

U PER A TOTS

Lema: *Toix*

Barcelona, 3 de novembre de 1908.

Abans del migdia

Finalment el capità ha mort. Ahir es va aturar el seu cor. No he pogut deixar de veure la seva esquela mortuòria aquest matí al diari:

**El Comandante
D. JOSÉ CUSACHS y CUSACHS
Capitán de Artillería retirado
Benemérito de la Patria, condecorado con varias cruces Rojas y Blancas del
Mérito Militar, Caballero de la Orden de Santiago, de Portugal, etc., etc.
HA FALLECIDO
HABIENDO RECIBIDO LOS SANTOS SACRAMENTOS
E.P.P.¹**

Sembla que, després de mesos lluitant per la vida, una greu afecció cardíaca se l'ha endut a la tomba. Diuen que el viatge a Nova York que va fer l'any passat li va deixar malparat i que va ser la causa de l'atac de cor que li va colpir a la primavera. No ho sé. Només sé que tenia uns quants anys menys que jo i que potser encara no havia arribat la seva hora, potser... però, què estic dient! Malgrat que la mort ha passat massa sovint per davant els meus ulls i que sé quant difícil és esbrinar el moment i el lloc per on ha d'arribar, un soldat hauria d'estar més acostumat a aquesta tràgica incidència. En canvi, ningú s'hi acostuma: senzillament oblidem que hem de morir i la mort ens sorprèn desprevinguts, desarmats, com sentinelles que s'han adormit en un post avançat.

Bé. El capità ha mort, Déu el tingui en glòria. L'última vegada que el vaig veure va ser a la seva casa del carrer Bruc no fa ni un parell de mesos. Aleshores la seva esposa em va rebre molt cordialment i vaig pogué parlar una estona amb ell. Estava assegut en una mena de butaca reclinada, al fons d'una habitació a mitja claror, i el

vaig trobar, com era el seu costum, dibuixant alguna cosa al carbó. Feia mala cara, un tant demacrada i molt blanca, tot i que estàvem a l'estiu. En fi, res a veure amb el jove oficial que vaig conèixer al 1r Regiment d'Artilleria de Muntanya més de trenta anys enrere, cap al 1872.

Llavors jo era sergent a la secció que van assignar al tinent Cusachs. Acabava d'incorporar-se al meu regiment per tal de combatre els carlins, i jo, tot un veterà de la Gloriosa², no tenia totes amb mi. Aquests oficials d'escola em semblaven uns senyorets: moltes hores d'estudi, molta teòrica al Col·legi d'Artilleria de Segòvia, però el foc més intens que havien presenciat eren els focs d'artifici a La Granja el dia de Sant Lluís. La carlinada em va demostrar que estava força equivocat.

Cusachs era un oficial senzill, amable, dels que es preocupaven per la tropa. Coneixia bé l'ofici, instruïa la seva secció a consciència i va saber adaptar-se ràpidament als diferents materials i a la mena de lluita que portàvem a l'interior del país contra les partides d'en Castells, Tristany i Savalls³. Sempre amb la moral alta, fins i tot als moments més tràgics del 1874, el seu optimisme era contagiós, i la tropa, fatigada física i moralment, agraïa molt el seu tracte i la seva sensibilitat. Tanmateix, era exigent a la feina i tothom ho sabia. El servei al canó es feia especialment amb una fèrria disciplina. La seva perseverança va transformar a joves que no sabien ni tan sols sumar en veritables artillers capaços d'acomplir tasques que exigien càlculs més complicats i va acabar per aconseguir dels seus homes tal sincronització en els procediments que això semblava més un rellotge que una bateria. "U per a tots..." cridava el tinent quan veia que algú badava posant en perill l'èxit del conjunt: "Recordeu que l'equip, no l'individu, és el més important a la artilleria". I començàvem una altra vegada fins que les coses sortien com ell volia. Així era el tinent Cusachs i quasi tots els oficials de l'Arma.

A la tarda

He anat directament al cementiri del sud-oest caminant des de la Barceloneta pel moll de la muralla i la carretera de Casa Antunez. És una tarda gris i trista, com en són totes les que s'enterra un amic. La comitiva que acompanya el fèretre ha arribat fa una estona. Ha vingut la flor i nata de la burgesia de la ciutat. Donem sepultura a un soldat, però els hi venen a acomiadar el pintor, el Cusachs que els ha sovint retratat i que tenia a les mans el pinzell, no el sabre. Sé de segur que aquesta és la causa de tanta aflluència perquè l'enterrament d'un soldat hauria passat sens dubte més desapercebut.

He vist a la dóna del capità i a les seves filles. Els he donat el condol sense gran cerimònia. No m'agraden les escenes i no crec que calgui expressar públicament els meus sentiments. Elles saben molt bé fins a quin grau m'estimava al capità i com ell em corresponia. Deixo fer al mossèn i en poc més d'una hora l'única cosa que queda del capità Cusachs és una freda llosa de marbre... i el seu record que romandrà per sempre en els que se l'estimaren. Ara tot s'ha acabat.

M'encamino cap a la porta del cementiri quan algú em crida: "Sergent Ros, fiqui la pólvora a l'ombra!". Per un moment em sembla que estic escoltant la veu del capità. Em torno i trobo als meus vells companys en Quico Aguilar i en Joan Gumbau. Ells també han vingut a donar-li el seu comiat. "Quico, Joan! Quina sorpresa!" -exclamo sense donar crèdit als meus ulls. No els hi veia des de que ens van llicenciar al 1878. "Dóna'm una abraçada Tonet, amic!" -em diu en Joan. I els tres a l'hora ens abracem en mig dels vianants que surten del cementiri. Algú dels tres, o tots tres, ha deixat caure una llàgrima: "Apa, anem! Sortim d'aquí!".

En Joan encara viu a Badalona, on tot aquest temps ha treballat a la fusteria que li va deixar el seu pare quan va morir i que molt aviat passarà al seu fill. De jove, va

ser un bon artiller, inicialment al meu regiment i després a l'artilleria muntada. Ningú carregava més ràpid el Krupp⁴ del 8. Va ser greument ferit a Vic a començaments de 1874: "Encara em costa caminar -diu en Joan-. No us podeu imaginar quanta sang vaig perdre per culpa d'aquest maleït tret a la cama! Però, no m'hauria de lamentar... menys sort va tenir el tinent Rochera⁵". Sí, pobre Rochera. En Joan ens explica el que ja sabem, com els carlins d'en Tristany, assaltant Vic, van atacar la seva secció i, després d'abatre al tinent i a bona part dels homes, es van fer amb els dos canons Krupp i tota la munició: "Vaig tenir sort de pogué ser evacuat... -continua en Joan-, però... quina vergonya perdre els canons! I vosaltres mentrestant de festa a Barcelona!". Festa? Ja sé que no parla seriosament. Ben sap que en Quico i jo érem amb el tinent Cusachs a Sàrria i no estàvem precisament per a festes. "No podíem sortir de Barcelona -diu en Quico-. Els milicians d'el Xic de la Barraqueta⁶ ens varen donar molta feina i el general Turón⁷ no podia fer cap altra cosa". Recordo aquells espantosos dies a Barcelona, els carlins lluitant a la muntanya, l'enrenou a la ciutat quan va arribar la notícia del cop d'estat del general Pavía, les cares llargues dels federalistes i, a continuació, les barricades, els canons i la lluita fratricida als carrers. Gràcies a Déu i a Castelar, els oficials s'havien reintegrat al servei després de l'afer Quintana⁸. El tinent Cusachs, amb dues peces de muntanya, ens va dirigir amb energia i va córrer un gran risc exposant-se contínuament al foc enemic. Aquell dia va guanyar la seva primera medalla del mèrit militar i el general Turón ens va citar a l'ordre: "*La artillería, manejada ya por sus inteligentes Oficiales, ha obrado como en sus buenos tiempos, con arrojo y acierto*"⁹.

En Quico viu a Gavà i sempre ha treballat al camp. Els seus besavis havien guanyat amb molt esforç terres al Llobregat i van deixar als seus descendents uns conreus molt productius. Quan en Quico va ser reclutat parlava tothora dels seus espàrrecs:

“Ah! -sospirava-, Què faran ara els meus espàrrecs i les noietes de Gavà sense les meves atencions?”. Ens va donar tant la tabarra que, com era un noi molt espigat, li varen acabar dient Quico l’Espàrrec. Va ser també un dels millors apuntadors que mai he conegut i, a Castellfollit, es va quedar gairebé sord d’una explosió. “Parla’m a l’oïda esquerra, Joan -diu l’Espàrrec-. Ja saps que per aquest costat estic sord com una campana!”.

A començaments de març de 1874, el tinent Cusachs i el caporal Gumbau van ser incorporats a l’Exèrcit del Nord, mentre que l’Espàrrec i jo passàvem a Girona amb la columna del general Nouvilas¹⁰. Havíem de socórrer Olot, que es trobava bloquejada per les forces d’en Savalls. Però per arribar-hi no ens quedava més remei que esquivar Castellfollit de la Roca, en mans dels carlins. Ens varem endinsar en les muntanyes, on els carlins eren molt superiors, i va succeir el desastre. El 14 de març la columna serpentejava molt allargada per la vall i els canons estaven massa avançats, quan ens varem adonar de que estàvem completament rodejats. El capità Temprado, el cap de la bateria, va ordenar posicionar les peces a dalt d’un turó perquè veia que els carlins no tardarien a atacar. Així va ser. Durant més d’una hora varem disparar la major part de les municions que teníem, però les columnes carlines continuaven pujant a borbolls cap a la nostra posició. L’oïda dreta d’en Quico ja sagnava amb abundància quan el capità Temprado va rebre un tret a la cama. Tot i així va continuar donant instruccions i dirigint les peces. L’última ordre que vaig rebre va ser: “Claveu els canons!”¹¹. Això significava la fi. Els carlins ens van caure a sobre com un llampec. Un tret em va traspasar el braç dret, mentre el capità Temprado i el sergent primer Gómez eren abatuts més enllà a cops de baioneta¹². Vaig clavar el meu canó, vaig agafar el Quico, que es trobava encara atordit, i sortírem d’allà a corre-cuita. Un grup de caçadors del batalló Arapiles em

van ajudar a carregar l'Espàrrec per les serralades i no varem parar fins a arribar al Castellar de la Muntanya. Malgrat que els carlins estaven a prop, calia aturar-nos per atendre els ferits i beure aigua ja que estàvem realment fatigats i assedegats. Per sort, les milícies de Sant Joan les Fonts havien sortit del poble per tal d'ajudar-nos i ens van conduir a Olot sans i estalvis. Enrere deixàvem més de cinc-cents morts i mil vuit-cents presoners dels dos mil cinc-cents que sortírem de Girona. Quina tragèdia! Els canons perduts, els artillers massacrats, el general capturat i més de dos mil homes fora de combat... Què més podria haver demanat en Savalls?

"I, tu Tonet, -diu en Joan-, com va el teu braç?". "El braç va bé, -li contesto-, però la ferida de Castellfollit va ser molt més profunda al cor, i aquesta encara perdura". "No diguis això, Tonet -replica l'Espàrrec-. Varem fer la nostra feina el millor que sabíem, però els carlins també lluitaven dur i, en qualsevol cas, sempre podrem dir que a la fi els varem vèncer!". Sí, però... tota aquesta gent morta, fills de la mateixa terra, lluitant per ideals que els polítics podrien haver discutit pacíficament a les Corts, sempre parlant del que era millor per a Espanya i sense adonar-nos que entre tots l'estàvem ofegant. Sí, encara tinc la ferida de Castellfollit!

En Joan, que sempre ha estat un xerraire, aprofita el moment de silenci per a parlar de les seves peripècies a la campanya del Nord. Ens explica com va arribar tot just per a participar a la batalla de Somorrostro i alliberar Bilbao: "Això sí que va ser una batalla! Mai a la vida havia vist tres Cossos d'Exèrcit junts, ni separats! Ni tants enemics! El tinent Cusachs em deia: *Avui tindrem feina, Sr. Gumbau. Doneu oli a les beines i carregueu amb força!*" En Joan reflexiona a continuació sobre la maniobra desbordant del general Concha¹³ i l'atac a les posicions d'Arenillas i Galdames. Es va repartir estopa pels dos cantons i l'artilleria va fer un foc terrible i força efectiu contra els carlins. El mateix tinent Cusachs va ser guardonat amb la segona Creu al

mèrit "*por su distinguido comportamiento en los combates*"¹⁴. Per primera vegada en tota la guerra havia un general que potser podria portar-nos ràpidament el triomf. Així ho pensava el govern de Madrid i per això enviaren al general Concha a Navarra per tal d'acabar amb el principal centre carlí a la zona: Estella.

Els homes del 4t Regiment d'Artilleria Muntada, amb el nostre amic Joan i el tinent Cusachs, foren desplegats al nord d'Estella i participaren activament als combats entorn de la plaça. La resistència carlina va ser tenaç a les posicions de Monte Muro i Murugarren; però els nostres, amb molt esforç, van anant avançant. Tanmateix, la matinada del 27 de juny, una bala perduda va malferir al general i al poc va morir. El somni d'una victòria ràpida es va esfumar de sobte. "Encara no m'explico -diu en Joan- per què es va aturar l'ofensiva després de la mort del general Concha. Les nostres posicions eren bones i els carlins estaven a punt de llençar la tovallola". Jo tampoc m'ho explico. Un home és valuós, però, com deia el tinent Cusachs, a l'artilleria (i a la guerra) el més important és el conjunt.

Anul·lada l'ofensiva vers Estella, el tinent i en Joan es van reincorporar al nostre regiment a Barcelona. La guerra a Catalunya no era pas com al Nord. Aquí tot era defensar poblacions a l'interior i enviar columnes d'auxili quan eren assetjades pels carlins. Aquests aprofitaven molt bé la seva superioritat a la muntanya i ens posàvem contínuament en dificultats amb el gran nombre de partides que actuaven a l'uníson i a molts quilòmetres de distància. Aquesta guerra de moviment i de miquelets¹⁵ era tot un infern per a l'artilleria. Malgrat que les peces de muntanya eren transportades per mules, sempre es feia difícil endinsar-se pels camins de les Guilleries o del Collsacabra. A més, arribada l'hora del combat, l'enemic és dispersava ràpidament i el canó era del tot ineficaç. Això no obstant, es van produir topades molt intenses, sobretot a prop de les poblacions bloquejades pels carlins.

A principis d'octubre ens van enviar tots quatre de guarnició a Igualada. Allà ens va arribar un telegrama de Capitanía que deia que l'Espàrrec s'havia de llicenciar pels seus problemes d'audició: "Jo no me'n vaig d'aquí fins que això no s'acabi! -crijava amb ràbia-. Per a apuntar el canó, amb una oïda tinc prou!". Com en Quico era molt tossut i no volia escoltar a ningú parlar de llicència, el tinent Cusachs va fer un informe adreçat al coronel del regiment i tot es va arreglar. Hauríem de continuar escoltant al Quico i els seus admirables espàrrecs.

Els cinc mesos que varem passar a Igualada van ser els més tranquils de la guerra, tot i que sempre estàvem a l'aguait per si de cas els donava als carlins per atacar-nos. A Igualada vaig conèixer a la meva futura dóna. Era una noia preciosa, amb una suau vermellor a les galtes, els cabells negres i uns ulls grans, marrons, que em varen captivar a l'instant. En Joan em deia: "Ja t'han enxampat, Tonet!" Tenia raó. Quan em vaig llicenciar la vaig anar a cercar i, després d'esposar-nos, ens varem instal·lar a la Barceloneta, on m'havien ofert un treball de cap d'estibadors al port. La Rosa em va donar dues filles i em va fer molt feliç després de tantes penalitats. Fa quinze anys que va morir i encara me l'estimo com el primer dia que la vaig veure a la sortida de l'església de Santa Maria.

En Joan continua passant revista als esdeveniments del 1875, l'any de la restauració alfonsina¹⁶. Ens recorda com a finals de febrer ja estàvem de nou al peu del canó, en campanya. Ens havien destinat a la columna del general Martínez Campos¹⁷ i teníem per missió recuperar les places d'Olot i Ripoll. L'ofensiva va ser tot un èxit. El 18 de març va caure Olot i tres setmanes més tard Ripoll. Només faltava acabar amb la resistència carlina a La Seu d'Urgell. La guerra a Catalunya estava gairebé decidida a l'estiu, però nosaltres no hi estaríem per a veure la fi.

El conflicte continuava amb virulència als altres fronts i en tots calien artillers. Per aquesta raó, el tinent Cusachs va ser destinat a València, al 5è Regiment d'Artilleria Muntada. Però aquesta vegada no volíem pas deixar-lo anar sol i varem sol·licitar el canvi de destí per acompanyar-lo a València. L'Espàrrec, en Joan i jo, la "trinca" com ens deien els companys del cinquè regiment, ens hi varem incorporar a finals de maig. El tinent Cusachs, que no sabia res de la nostra jugada, es va quedar bocabadat quan ens va veure allà, asseguts a l'entrada del menjador de tropa xerrant d'espàrrecs i de Somorrostro, com de costum. "Què feu vosaltres aquí? -va demanar el tinent-. M'imagino que res de bo! Ja sap el coronel quina mena de brètols els han enviat de Barcelona?". Començarem tots quatre a riure i el tinent ens donà la mà efusivament. "Arribeu en bon moment -ens va dir el tinent després de les salutacions-. D'aquí a un parell de setmanes sortim cap a Chelva i Alpuente. Els carlins s'han fet forts al castell del Poyo i hi haurem de treure'ls a la força". Dit i fet.

El 15 de juny la columna sortia de València i el 17 arribàvem a El Collado. La posició carlina era excel·lent, a dalt d'un turó, protegida pels murs d'un antic castell. Però la nostra artilleria era molt poderosa. Per tal d'emplaçar la bateria havíem d'ocupar un turó al sud de la posició carlina. La pujada a la Moratilla Grande va ser penosa i varem haver de desmuntar els canons i pujar-los a mà amb molt esforç. Finalment, la matinada del 18 començava el bombardeig del castell del Poyo. La meva peça va llençar en poques hores més de 50 projectils i tots van fer blanc gràcies a la perícia de l'Espàrrec. Amb un dia de lluita els carlins tenien prou i es van rendir sense massa resistència. La zona de llevant estava completament controlada, però la lluita continuava al Nord.

A principis de 1876 semblava que la guerra estava gairebé guanyada. El rei Alfons XII havia preparat un exèrcit de 80.000 homes i el va desplegar a les províncies

forals. Nosaltres, amb el cinquè regiment, varem ser enviats al front d'Estella. En Joan estava content de tornar a Navarra i continuar la feina que va restar inacabada a la mort del general Concha. No va ser fàcil. Els carlins defensaren el Montejurra amb una tenacitat mai vista i tots dos bàndols sofriren moltes baixes. Per sort, els nostres batallons, amb l'ajuda de l'artilleria, van ocupar Santa Bàrbara d'Oteiza i el camí d'Estella va quedar expedit. La que havia estat capital carlina va caure el 20 de febrer de 1876 i, una setmana més tard, a Déu gràcies, la guerra va terminar.

Tots quatre tornàrem a Barcelona i el tinent va rebre una altra medalla per la seva actuació a les operacions al voltant d'Estella. Nosaltres també en varem guanyar algunes, però el tinent sempre deia que tant les seves com les nostres eren un premi per a la unitat, no per a l'individu.

En Joan recorda els darrers anys de servei a l'exèrcit: "Després de tantes emocions, la vida de caserna em semblava rutinària i avorrida. Per això... i perquè el meu pare em necessitava a la fusteria, vaig demanar la llicència. Altrament, ara seria almenys comandant!". Tots tres teníem projectes. En Quico havia de tornar als seus espàrrecs i jo tenia un negoci a Igualada i un altre al port de Barcelona. La decisió la varem prendre en un bon moment perquè l'exèrcit havia sobrecregut molt durant la guerra i ara calia fer una reducció de personal. A més, la bateria havia de tornar a València i nosaltres ja n'estàvem ben tips, de veure món.

El dia que ens acomiadàrem del tinent Cusachs va ser molt emotiu. Havíem compartit sis anys de les nostres vides i aleshores el veia més com a un germà que com a oficial. Ens varem abraçar una bona estona: "Cuida't Antoni! -em va dir-. Ja saps on visc a Barcelona. Potser d'aquí a uns mesos jo també seré a casa: la pintura m'agrada molt i aquí no li puc dedicar moltes hores". L'Espàrrec va plorar com una Magdalena i en Joan volia recordar de nou com el tinent i ell havien alliberat Bilbao

al 1874. “Adéu, senyors, amics! -va acabar dient el tinent-. Us desitjo el millor, i recordeu: *U per a tots...*”. “U per a tots, tinent... -repetírem a l'hora-. Molt bona sort!”.

Al vespre

En Joan, com que el seu tren surt en vint minuts, s'ha acomiadat efusivament de nosaltres i ha agafat un cotxe cap a l'Estació de França. Treu el cos per la finestra i ens crida: “Adéu, minyons! Visiteu-me a Badalona! Ja ningú m'escolta quan parlo de Somorrostro... només vosaltres. Cuideu-vos! Adéu-siau!”. El cotxe enfila el moll de Sant Bertran i es perd cap a la plaça del Portal de la Pau .

Acompanyo al Quico a l'Estació de Vilanova¹⁸. El seu tren surt una mica més tard. Hem continuat xerrant una estona, fins que arriba el moment del comiat: “Ha estat tot un plaer veure't, Quico! I al Joan també! Ens hem de tornar a veure una altra vegada abans que... Bé, ja saps que la meva filla gran té una peixateria a la Barceloneta. No deixis de visitar-me si véns a la ciutat”. “Adéu, Tonet! -em diu l'Espàrrec-. I cuida't la ferida de Castellfollit!”. Adéu, amic.

Regressant a casa, passo al costat de la caserna de Drassanes, on vaig començar i acabar la meva vida militar. A la porta d'entrada n'hi ha dos artillers de guàrdia que parlen animadament: “Et dic que el sergent té raó! -diu un dels artillers que resulta ser un caporal-. T'atabales molt a l'hora de carregar la peça i algun dia provocaràs una desgràcia”. “I jo et dic que el sergent em té mania i que està sempre darrera meu per a veure si l'espifio” -contesta l'altre artiller, que sembla un recluta. Continuen la discussió.

“Bona nit, senyors! -els dic interrompin la conversa-. Veig que l'artilleria té problemes!”. “Coses dels militars, senyor! -respon l'artiller més jove-. Demà passat sortim de maniobres i el sergent diu que no sé carregar, quan el problema és que l'ànima s'embruta ràpidament i a les beines les hi costa entrar... però, no sé per què

li explico res... vostè que pot saber d'això?" "Sí –contesto-. Poca cosa. Bé... Bona nit!". Continuo el meu camí, però als pocs instants m'aturo, em torno i li dic: "Jo no sé gran cosa, però... per si de cas... prova a donar oli a les beines i carrega amb força, fins al final. La banda de forçament del projectil ha d'agafar bé les estries de l'ànima i per això, a l'hora de carregar, s'ha d'escoltar un *clong* molt característic". L'artiller carregador es queda bocabadat i el caporal, amb el somriís als llavis, em diu: "Eh, senyor! *U per a tots, oi?*". "Sí, sí... *i tots per a cadascú!* -contesto mentre continuo la marxa-. Adéu! Bona guàrdia i... bona sort!".

Camino lentament pel passeig Colom cap a casa. El dia ha estat llarg i intens, i em sento força cansat. Miro els molls on he treballat vint-i-cinc anys i els llums del barri on vaig viure amb la Rosa els millors anys de la meva vida. Penso per un moment que ja em queda poc per a anar-la a cercar de nou, al cementiri o al cel, on també m'esperen Cusachs, Rochera, Temprado i tants d'altres artillers. Però, mentrestant, la vida continua, i les meves filles, i els meus néts, potser encara em necessiten: "Doncs haureu d'esperar un poc més, Roseta, capità! Però no us amoïneu: tard o d'hora seré amb vosaltres... *U per a tots, oi?*".

Avis als lectors:

Els tres personatges que parlen en aquest escrit (Tonet, Quico i Joan) són ficticis, però no ho són els altres personatges ni les accions històriques que es relaten, en especial les circumstàncies del pintor i militar Josep Cusachs.

NOTES

¹ Extracte de l'esquela publicada al diari barcelonès "La Vanguardia" el 3 de novembre de 1908. Josep Cusachs va néixer a Montpeller el 19 de juliol de 1851. Va ingressar al Col·legi d'Artilleria amb catorze anys i, després de més de disset anys de servei, va demanar el pas a la reserva per a dedicar-se a la pintura, on va assolir un bon èxit durant la seva vida.

² Revolució de 1868 que va acabar amb al regnat d'Isabel II.

³ Principals líders carlins a Catalunya durant la Tercera Guerra Carlina (1872-1876).

⁴ Canó de la casa Krupp (Essen, Alemanya) de 8 centímetres de calibre. Va ser el primer canó de retrocàrrega de dotació a l'artilleria espanyola.

⁵ Juan Rochera y Mingarro, oficial d'artilleria de la mateixa promoció que Cusachs. Mort en acció de guerra el 9 de gener de 1874 a Vic.

⁶ Sobrenom del coronel Joan Martí, uns dels caps de la milícia ciutadana que es va revoltar a Barcelona quan va caure la Primera República.

⁷ José Antonio Turón i Prats, Capità General de Catalunya (1873-1874).

⁸ El govern de la Primera República havia conferit un comandament al general Hidalgo de Quintana, un artiller implicat en el cop d'estat fallit del 1866; però els oficials d'artilleria es van conjurar per a no reconèixer la seva autoritat. El govern va respondre a aquesta provocació amb la reorganització total del Cos d'Artilleria (Reial Decret de 7 de febrer de 1873) i els oficials, al seu torn, van sol·licitar retirar-se del servei. La situació es va arreglar quan l'Emili Castelar, president de la República, va anul·lar aquesta disposició, reintegrant als oficials d'artilleria de nou al servei (Reial Decret de 21 de setembre de 1873).

⁹ Gaceta de Madrid, 25 de enero de 1874, Ejército de Operaciones de Cataluña, p. 206.

¹⁰ General Eduard Nouvilas i Alzina.

¹¹ Procediment per a inutilitzar les peces d'artilleria que consisteix en perforar la recambra del canó amb un clau especial que es diu "de clavar artillería".

¹² El capità Eduardo Temprado y Pérez, i el sergent primer Blas Gómez Lahoz obtingueren a títol pòstum la Creu de Sant Ferran, màxima condecoració de l'exèrcit espanyol.

¹³ General Manuel Gutiérrez de la Concha, Marqués del Duero, mort a Monte Muro (Navarra) el 27 de juny de 1874.

¹⁴ Full de Serveis de Cusachs. Arxiu General Militar de Segòvia.

¹⁵ El sergent Ros diu "guerra de miquelets" a la "guerra de guerrilles", perquè aquells utilitzaren aquest tipus de lluita a Catalunya des del segle XVII.

¹⁶ Després del cop d'estat a Sagunt (29 de desembre de 1874), Alfons XII de Borbó va ser reconegut rei d'Espanya al gener de 1875.

¹⁷ General Arsenio Martínez Campos y Antón, Capità General de Catalunya (1874-1876) i protagonista del cop d'estat que va restaurar la monarquia borbònica a Espanya.

¹⁸ Antiga estació enfront del moll de Sant Bertran, des d'on sortien els trens cap a Vilanova.

IMATGES

“Muerte del teniente Rochera en Vic”
José Cusachs

“Muerte del capitán Temprado en Castellfullit”
Victor Morelli

“Toma del Fuerte del Collado de Alpunte”,
José Cusachs